

Įtinklintas sociumas: skaitmeninės (ne)erdvės žavesys ir skurdas

AIDA SAVICKA

Lietuvos kultūros tyrimų institutas

aida.savicka@gmail.com

ORCID: 0000-0002-4290-1005

Sparti skaitmeninių socialinių tinklų (SST) plėtra tapo reikšmingu mokslinių tyrimų objektu, atkreipiančiu dėmesį į unikalias čia kuriamų sąveikų formas bei šių tinklų funkcionavimo ypatumus. Pagrindinis dėmesys skiriamas nevienalaikiai komunikacijai, kuri atskiria laiko ir vietos dimensijas, socialinės medijos kaip tarpininko įsiterpimui tarp vartotojo ir jo socialinio tinklo narių, naujiems asmenybės raiškos būdams, tikrovės papildymui medijos efektais bei kitiems neįprastiems reiškiniams, kurie išryškėja skaitmeninėje aplinkoje. SST, funkcionuojantys kaip tradicines socialines struktūras ir tarpasmeninio bendravimo normas keičiančios ribinės erdvės, įkūnija skirtingoms socialinėms terpėms būdingų bruožų sintezę. Hibridinė šių platformų prigimtis vieniems žmonėms tampa patraukli dėl inovatyvių socialinės sąveikos galimybių, tuo tarpu kitus gali atgrasyti ir kelti nepasitikėjimą, susijusį su jų nestabilumu ir nenusipėjamumu. Šiame straipsnyje komunikacijos skaitmeniniuose tinkluose analizei pasitelkiama Michelio Foucault heterotopijos kaip alternatyvios ar tranzitinės erdvės, kuriose susikerta kelios skirtingos reikšmės, realybės ar laiko būsenos, samprata. Straipsnyje nagrinėjamas masinį pobūdį įgaunančio įsitraukimo į SST poveikis žmonių tarpusavio sąveikai, tapatybės raiškai bei socialinės sanglaudos palaikymui, keliant klausimus, kaip šie socialiniai tinklai turi būti suvokiami ir traktuojami: kaip realybės atspindys ar jos iliuzija, kaip viešojo ar kaip privatinio terpė, kaip transformuojanti vieta ar apskritai kaip *neerdvė*, ir kokią įtaką žmonių sąveikai šioje terpėje turi dirbtinio intelekto (DI) veikimas?

Esminiai žodžiai: heterotopija, skaitmeniniai socialiniai tinklai (SST), socialinė sąveika, tapatybė, dirbtinis intelektas (DI).

Įvadas

Skaitmeniniai socialiniai tinklai – tai erdvės, kuriose sudėtingai persipina skirtingų socialinių pasaulių elementai: tai ir informacijos sklaidos priemonė; ir daugelio-daugeliui principu veikiantis komunikacijos kanalas; ir viešas dienoraštis; ir asmens tapatybės (ir

realios, ir įsivaizduojamos ar pageidaujamos, ir fiktyvios) raiškos scena; ir stipriais bei silpnais ryšiais grindžiamų bendruomenių telkimosi erdvė. Atsižvelgiant į SST daugiaplotmiškumą, jų analizei tikslinga pasitelkti M. Foucault heterotopijos sampratą, išdėstytą paskaitoje „Apie kitas erdves: utopijos ir heterotopijos“ ir atskleidžiančią

skirtingų reikšmių, realybės būsenų ir socialinių dimensijų sąveiką šiose platformose. Kaip jis vaizdingai apibūdina, heterotopija yra „erdvė, kurioje gyvename, kuri mus traukia išeiti iš savęs pačių, kurioje kaip tik ir vyksta mūsų gyvenimo, mūsų laiko ir mūsų istorijos erozija, toji erdvė, kuri mus ardo ir graužia“¹. Būdama susijusi su kitomis vietomis ir iš dalies jas atspindėdama, heterotopija kartu yra už jų ribų, nors nėra nelokalizuojama: kitaip nei utopijos, heterotopijos yra realios vietos, kuriose patiriama tam tikra tarpinė, tranzitinė būseną. Tai „vietos, kuriose sutrikdomas tariamas įprastos kasdienės erdvės tęstinumas ir normalumas“². M. Foucault įvardija šešis esminius heterotopijos bruožus: pirmiausia, vienokios ar kitokios heterotopijos būdingos visoms kultūroms; ilgainiui joms gali būti suteikiamos skirtingos prasmės ir funkcijos, susijusios su pokyčiais pačioje visuomenėje; jos sujungia skirtingas sunkiai suderinamas vietas su joms būdingais veikimo ir komunikacijos principais į vieną erdvę; jos pasižymi daugialakiškumu, skirtingų laiko momentų integracija, tradiciniam laiko trukmės skaičiavimui netenkančiomis prasmėmis; jos turi įėjimo ir išėjimo procedūras, kurios ir užtikrina patekimą, ir jas izoliuoja; būdamos tobulos ir kruopščiai sutvarkytos, jos kuria geresnės, tobulesnės erdvės iliuziją arba atlieka kompensacijos funkciją. Ir nors heterotopijos samprata užgimė dar gerokai

prieš interneto erą³ ir nėra tiesiogiai susijusi su SST, išvardinti požymiai kelia įspūdį, tarsi ji būtų įkvėpta kaip tik interneto atsiradimo – ji stebėtinai taikiai atskleidžia unikalios veikimo ir komunikacijos skaitmeninėje terpėje aspektus ir suteikia teorinį pagrindą suprasti skaitmeninių tinklų kaip sudėtingos ir daugiasluoksnės erdvės veikimą.

Šio straipsnio tikslas – remiantis M. Foucault heterotopijos samprata, išanalizuoti SST kaip žmogiškosios sąveikos terpės pobūdį, jos legitimaciją, bendravimo SST įtaką asmens tapatybės raiškai bei socialinei sanglaudai, taip pat – DI veikimo vaidmenį šiuose procesuose. Siekiant šio tikslo, keliami uždaviniai aptarti unikalios SST savybių, tokių kaip bendravimo heterochroniškumas, sąveikos atskyrimas laike ir erdvėje, viešumo ir privatumo dimensijų susiejimas, medijos įsiterpimas tarp SST naudotojų ir jų socialinio tinklo narių, asmeninės raiškos laisvės ir kontrolės įgalinimas, daromą įtaką žmogiškos sąveikos pobūdžiui ir įvertinti DI technologijų poveikį žmonių bendravimo dinamikai skaitmeninėse aplinkose. Tam taikomi teorinės analizės ir apibendrinimo metodai.

M. Foucault heterotopijos samprata taikoma humanitariniuose ir socialiniuose moksluose kaip teorinis pagrindas įvairių tipų erdvėms, įskaitant skaitmenines, analizuoti. Nors ji SST tyrėjų nėra plačiai pasitelkiama, ši samprata sulaukia tam tikro kultūros studijų ir medijų teorijos disciplinų atstovų, kurie aptaria fizinių ir skaitmeninių erdvių panašumus ir skir-

1 Foucault, Michel. Kitoniškos erdvės. *Athena: filosofijos studijos / Galia, diskursas ir subjektas: Michelio Foucault mąstymo paradigma*, nr. 12, 2017 [1967], p. 153.

2 Dehaene, Michiel; De Cauter, Lieven. Heterotopia in a postcivil society. *Heterotopia and the City: Public space in a postcivil society*, sud. M. Dehaene, L. De Cauter. New York: Routledge, 2008, p. 3–4.

3 Pastarojo oficialia gimimo diena laikoma 1983 m. sausio 1 d., o pasaulinis žiniatinklis (*World Wide Web*) viešai tapo prieinamas dar po dešimtmečio, 1993 m. balandžio 30 d.

tumus, pabrėždami pastarųjų liminalumą, lemiamą šios terpės hibridiškumo ir elgesio normų transformacijų, dėmesio⁴. Dėl ypatingai dinamiškos SST kaip žmogiškosios sąveikos lauko prigimties ir jų svarbos socialiniame gyvenime augimo, ši sritis reikalauja nuolatinio mokslinių žinių atnaujinimo, todėl šiame straipsnyje ypatingas dėmesys skiriamas pastaruoju metu itin daug diskusijų keliančio DI algoritmų įsiterpimo į skaitmenizuotas žmogiškąsias sąveikas ir viešosios nuomonės formavimą heterotopinėje skaitmeninių tinklų realybėje pasekmėms.

Skaitmeniniai socialiniai tinklai kaip heterotopijos

Nors formuluodamas heterotopijos sampratą, M. Foucault nekalbėjo apie šiuolaikines skaitmenines komunikacijos erdves, SST stebėtinai tiksliai atitinka daugelį jo įvardytų heterotopijos bruožų – tai yra ypatingos vietos, kur susikerta įvairios realybės, kur žmonės gali kurti ir kontroliuoti alternatyvius savo gyvenimo aspektus. Analizuojant SST iš heterotopijoms būdingos prasmų ir funkcijų dinamikos perspektyvos, matomas labai aiškus perėjimas globaliu mastu nuo terpės „išrinktiesiems“, turintiems prieigą prie skaitmeninių priemonių ir gebėjimus komunikuoti skaitmeninėje erdvėje, prie masinės bendravimo

terpės (kurioje skaitmeninės atskirties klausimai iškyla jau kitais rakursais). Ryškiausiu pavyzdžiu čia gali būti vienas didžiausių pasaulyje socialinių tinklų *Facebook*, kuris per neilgą savo gyvavimo laikotarpį (startavo 2004 m.) transformavosi nuo Harvardo universiteto studentų bendruomenės iki globalaus tinklo. Dabar jis aktyviai naudojamas daugiau nei 190 šalių⁵ ir per dvidešimt metų pasiekė kiek daugiau nei 3 milijardų aktyvių naudotojų per mėnesį aprėptį, kas sudaro apie 38 proc. visų Žemės gyventojų⁶.

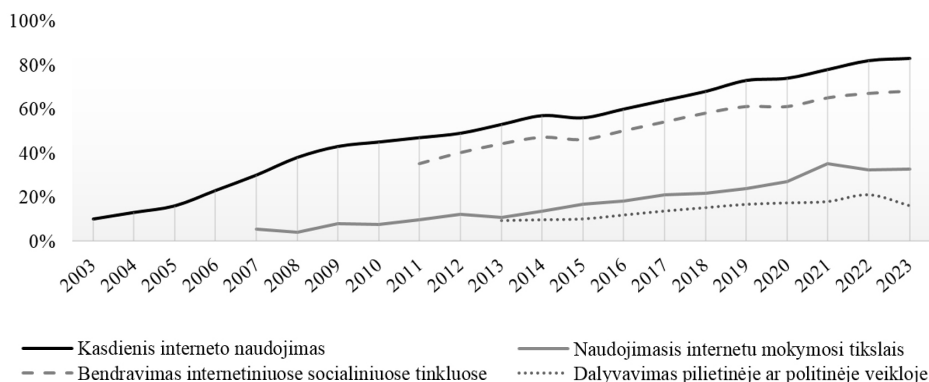
Tuo tarpu vertinant visų SST naudotojų skaičių, jis viršija 5 milijardus (63 proc. visų Žemės gyventojų). Kalbant apie mūsų šalies situaciją, skaitmeninėms platformoms vystantis (ir interneto infrastruktūros tobulėjimo ir prieinamumo, ir išmaniųjų prietaisų išplitimo, ir skirtingiems žmonių poreikiams atliepančių platformų įvairovės prasme), jų naudojimas sparčiai tapo masinis. Kasdienis naudojimas internetu per dvidešimt pastarųjų metų Lietuvoje išaugo nuo 10 iki 83 procentų gyventojų (16–74 m. amžiaus), o šalyje besikuriančios vis naujos SST platformos (apie 2006 m. *YouTube*, 2008 m. *Facebook*,

4 Zaman, Tabassum. Facebook: utopia, dystopia or heterotopia. *BRAC University Journal*, Special Issue(01), 2010. Rymarczuk, Robin; Derksen, Maarten. Different spaces: Exploring Facebook as heterotopia. *First Monday*, 2014, t. 19, nr. 6. van der Merwe, David. The metaverse as virtual heterotopia. *3rd world conference on research in social sciences*, 2021, Vienna.

5 *Facebook* naudojamas beveik visose pasaulio šalyse, išskyrus keletą, kur prieiga prie šios platformos yra ribojama arba uždrausta: Kiniją (uždrausta nuo 2009 m.), Šiaurės Korėją (nuo 2016 m.), Turkmėniją (nuo 2018 m.), Ugandą (nuo 2021 m.), Mianmarą (nuo 2021 m.), Rusiją (nuo 2022 m.).

6 Meta Investor Relations. Meta Reports Fourth Quarter and Full Year 2023 Results, 2024. Prieiga per internetą: https://s21.q4cdn.com/399680738/files/doc_financials/2023/q4/Meta-12-31-2023-Exhibit-99-1-FINAL.pdf. Statista. Most popular social networks worldwide as of April 2024, by number of monthly active users, 2024. Prieiga per internetą: <https://www.statista.com/statistics/272014/global-social-networks-ranked-by-number-of-users/>.

1 paveikslas. Kasdien internetu besinaudojančių ir įvairias veiklas skaitmeniniuose tinkluose atliekančių 16–74 m. amžiaus Lietuvos gyventojų dalis nuo bendro tokio amžiaus gyventojų skaičiaus 2003–2023 m.

Šaltiniai: Eurostat (duomenų internete kodai: *isoc_ci_ifp_iu*; *isoc_ci_ac_i*); Valstybės duomenų agentūra.

2009 m. *Twitter* (nuo 2023 m. – *X*), 2010 m. *LinkedIn*, *WhatsApp*, *VKontakte*, 2011 m. *Messenger*, 2012 m. *Instagram*, 2013 m. *Snapchat*, 2018 m. *Telegram*, *TikTok*) naudojimąsi jomis išaugino nuo 35 procentų gyventojų 2011 metais iki 68 procentų 2023 metais (žr. 1 paveikslą). Populiariausiu skaitmeniniu tinklu mūsų šalyje išlieka *Facebook* ir su juo susietas *Messenger*; kitoms bendravimo platformoms užimant mažesnes naudotojų nišas (žr. 2 paveikslą).

Heterotopinį SST pobūdį nusako ir jiems būdingas daugialaikiškumas, *heterochronija*. Akumuliuodami ir leisdami koegzistuoti su skirtingais laiko momentais susijusiai informacijai, jie sukuria daugiasluksnę laiko struktūrą, kurioje susipina praeities, dabarties ir net numatomos ateities įvykiai. Naudotojo laiko juostoje ar naujienų sraute užfiksuoti įvykiai ar apmąstymai bei nebūtinai vienalaikiai jų komentarai kuria prisiminimų mozaiką, griauančią

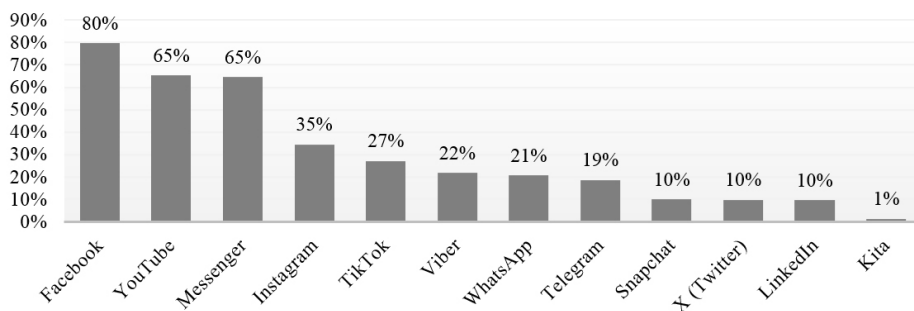
linijinį laiko suvokimą ir panardinančią į *belaikio laiko*⁷ tėkmę. Analizuojant heterochronišką SST veikimą, jo architektūroje galima išskirti du aspektus. Viena vertus, SST veikia kaip akumuliuojančios *laiko heterotopijos*: tinklo naudotojų įrašai bei sąveikos čia kaupiami kaip muziejuje⁸, dantuojami ir rikiuojami chronologine tvarka, o reikalui esant raktažodžių ar grotažymių pagalba lengvai randami per paiešką. Kita vertus, jiems būdingas ir *švenčių heterotopijų* efemeriškumas. Tarkime, tokiose

7 Castells, Manuel. *The Rise of the Network Society*. Oxford: Wiley-Blackwell, 2010.

8 Hogan, Bernie. The Presentation of Self in the Age of Social Media: Distinguishing Performances and Exhibitions Online. *Bulletin of Science, Technology & Society*, t. 30, nr. 6, 2010. Zhao, Xuan; Salehi, Niloufar; Naranjit, Salehi; Alwaalan, Sara; Volda, Stephen; Cosley, Dan. The many faces of Facebook: Experiencing social media as performance, exhibition, and personal archive. *Proceedings of the SIGCHI Conference on Human Factors in Computing Systems*, 2013.

2 paveikslas. Populiariausi skaitmeniniai tinklai 15 m. amžiaus ir vyresnių Lietuvos gyventojų tarpe 2023 m.

Klausimas: Kuriais iš išvardytų internetinių socialinės žiniasklaidos pranešimų programėlių ar internetinėmis platformomis naudojotės per pastarąsias 7 dienas?

Šaltinis: Eurobarometer Media Survey & News Survey 2023
(Flash Eurobarometer 3153).

platformose kaip *Facebook*, *Instagram* ar *Snapchat* „istorijose“ pateikiamas trumpalaikis turinys – naudotojų užfiksuotos kasdienės akimirkos, emocijos – po tam tikro laiko išnyksta, priešingai nei nuolatiniai įrašai tinkle, kurie išlieka neribotą laiką. Taigi SST į vieną pynę supina įvairias laiko dimensijas, įgalindami sinchroninę ir nesinchroninę skirtingose pasaulio vietose esančių žmonių sąveiką. Kurdami sudėtingą santykį su laiku, jie keičia tai, kaip žmonės skaitmeniniame amžiuje patiria, suvokia ir reaguoja į laiko tėkmę ir laikinumą.

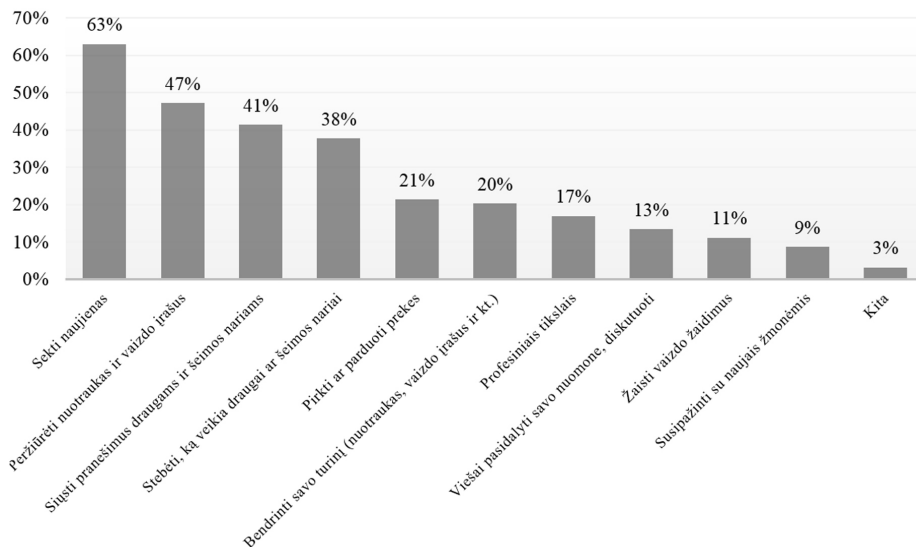
SST heterotopiškumas pasireiškia ir per patekimo į juos bei pasišalinimo procedūras. Prisijungimas prie tinklo dažnai reikalauja registracijos ir savo profilio ar avataro sukūrimo, o tai formuoja kontroliuojamą aplinką, kurią dar labiau suskaido uždaros grupės, į kurias patenkama tik po grupės administratoriaus patvirtinimo, arba tinklo naudotojų privatumo nustatymai,

apibrėžiantys, kas gali juos sekti ar skaityti jų įrašus, taip sukuriant personalizuotas heterotopijas. Su tuo susijęs ir kitas heterotopinis SST bruožas: jie yra ir uždari, ir atviri, o atvirumas juose gali būti skirtingų lygmenų (pavyzdžiui, registracija tinkle, priėmimas į draugų ratą ar uždara grupę). Visa tai kuria iliuziją, kad žmonės yra vienoje erdvėje ir priklauso tai pačiai bendruomenei, net jei jie niekada nebuvo susitikę realiame gyvenime, ir jų nesaisto jokia kita bendrystė.

Kaip būdinga heterotopijoms, SST apjungia skirtingas sunkiai suderinamas vietas su joms būdingais veikimo ir komunikacijos principais į vieną erdvę, vis plačiau integruodamiesi į pačias įvairiausias žmonių gyvenimo sritis. 2023 metais Lietuvoje atliktas tyrimas rodo, kad SST dažniausiai naudojami ryšių su artimaisiais bei draugais palaikymui, naujienų sekimui, tačiau nemaža dalis naudotojų juos pasitelkia ir darbo užduotims atlikti, prekių įsigijimui

3 paveikslas. Skaitmeninių tinklų naudojimo tikslai 15 m. amžiaus ir vyresnių Lietuvos gyventojų tarpe 2022 m.

Klausimas: Kokiais tikslais naudojotės internetiniais socialiniais tinklais per pastarąsias 7 dienas?

Šaltinis: Eurobarometer Media Survey & News Survey 2023
(Flash Eurobarometer 3153).

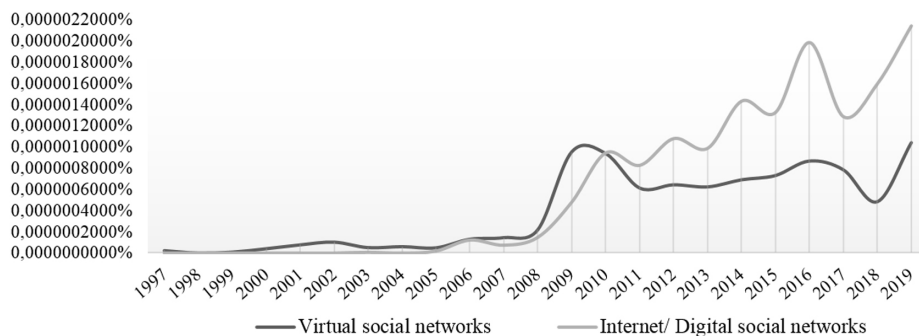
ar pardavimui, viešam savo nuomonės išsakymui bei diskutavimui, pažinčių su naujais žmonėmis užmezgimui (žr. 3 paveikslą).

Švietimo srityje jų naudojimo lygis 16–74 m. amžiaus gyventojų tarpe pakilo nuo 5 procentų 2007 metais iki 33 procentų 2023 metais⁹; vis dažniau jie pasitelkiami ir pilietinei bei politinei veiklai (žr. 1 paveikslą). Tai atskleidžia, kad skaitmeniniuose socialiniuose tinkluose viešoji ir privati gyvenimo dimensijos tampa glaudžiai

persipynusios, nors modernioje visuomenėje jos ilgą laiką buvo aiškiai atskirtos tiek laiko, tiek erdvės požiūriu: viešojoje erdvėje taikytos elgesio ir komunikacijos normos reikšmingai skyrėsi nuo tų, kurios buvo taikomos privačioje sferoje. SST kontekste šis skirtumas tampa vis labiau neapibrėžtas, nes jų naudotojai neretai vienu metu bendrauja tiek su privačiu šeimos ir bičiulių ratu, tiek su labiau formaliais ryšiais susijusiais tinklo nariais. Dėl to privataus gyvenimo įvykiai gali būti lengvai išviešinti, o viešieji įvykiai gali būti integruoti į asmeninę erdvę, sukuriant nuolatinę šių dviejų dimensijų sąveiką ir tarpusavio perėjimus. Ilgainiui toks komunikacijos pobūdis gali

⁹ Skaitmeninių platformų įtraukimas į švietimo aplinką ypač išaugo COVID-19 pandemijos metu, skatindamas skaitmeninį raštingumą nuo ankstyvo amžiaus ir normalizuodamas jų naudojimą tarp mokinių ir pedagogų.

4 paveikslas. Frazių *Virtual social networks* ir *Internet / Digital social networks* vartojimo tendencija 1997–2019 m. anglų kalba paskelbtų šaltinių, įtrauktų į skaitmenizuotą *Google* tekstinę bazę, visumoje¹¹

Šaltinis: *Google Books Ngram Viewer*.

lemti platesnius kultūrinius pokyčius, susijusius su pakitusiais bendravimo skaidrumo ir atvirumo standartais ir neįtinkintoje erdvėje, ypač kalbant apie jaunesnes kartas, kurių socialinio gyvenimo patirtys nemaža dalimi jau buvo formuojamos bendravimo skaitmeniniuose tinkluose patyrimų.

Pristatyti duomenys akivaizdžiai parodo, kaip per palyginti trumpą laiką SST daugeliui žmonių tapo neatskiriama jų kasdienio gyvenimo dalimi, suteikdami galimybę gyventi aktyvų socialinį gyvenimą: palaikyti svarbius ryšius, bendrauti, sužinoti naujienas, stebėti aplinką, reikšti savo nuomonę, mokytis ir užsiimti kitomis veiklomis. Šių erdvių patrauklumą ir priimtumą didina galimybė lengvai ir patogiai bendrauti su panašius interesus turinčiais žmonėmis nepaisant fizinių atstumų, pasiekti plačią auditoriją. Tai neišvengiamai lemia, kad skaitmeninių tinklų, kaip standartinių socialinės sąveikos ir bendruomenių telkimosi erdvių,

pripažinimas ir legitimacija auga. Todėl ilgalaikėje perspektyvoje stebimas ir kitas svarbus internete besikuriančių ir funkcionuojančių skaitmeninių tinklų sampratos transformacijos aspektas: SST kuriama socialinė terpė jų užgimimo etape dažnai buvo įvardijama kaip „virtuali realybė“, tuo implikuojant šios terpės kaip tikrovės imitacijos prigimtį, tačiau gana greitai ji tapo tiek pat reali ir tikra kaip bet kokia kita socialinė erdvė fiziniame pasaulyje. Ši sampratos pokytį puikiai iliustruoja *Google Books Ngram Viewer* įrankis¹⁰: jei iki 2003 m. internete besikuriančių socialinių

¹⁰ Tai internetinė paieškos sistema, kuri brėžia bet kokių paieškos eilučių dažnius, naudodama metinį n-gramų (n gretimų simbolių seka tam tikra tvarka) skaičių, rastą skaitmenizuotoje *Google* tekstinėje bazėje (1500–2019 m. paskelbtuose šaltiniuose). Procentai Y ašyje rodo, kiek procentų iš *Google* imties knygų raktažodžių atitinka tikslinį raktažodį.

¹¹ Iki 1997 m. *Google* tekstinėje bazėje užfiksuotas šių frazių skaičius dar nykstamai mažas, todėl diagramoje nėra pateikiamas.

tinklų įvardijimui buvo naudojamas faktiškai tik *virtual social networks* terminas, o ir vėliau pirmąjį šio amžiaus dešimtmetį juos įvardijant dominavo virtualumo (kitais tariant, iliuziškumo, netikrumo) aspektas, tai vėliau įvyksta labai aiškus lūžis, jų įvardijime akcentą perkeliant ant visiškai techninio aspekto – bendravimui naudojamos platformos ir jos skaitmeniškumo (žr. 4 paveikslą). Tai atskleidžia giluminį kultūrinį pokytį: visuomenės sąmonėje vyksta spartus skaitmeninės socialinės terpės normalizavimas, kai bendravimas skaitmeninėmis priemonėmis imamas vertinti panašiai kaip ir betarpiškas, nemedijuotas žmonių bendravimas.

Apibendrinant, ypatingai sparčiai išaugusi SST aprėptis bei į ją perkeliama žmogiškosios veiklos formų įvairovė lemia šios socialinės terpės legitimaciją, ir heterotopija skaitmeninėje erdvėje įgauna iš esmės naują pobūdį: užuot įsiterpusi į „normalią“ įvykių tėkmę, dabar ji kuria ar simuliuoja bendrą „vietos“ patirtį. Tai ne tik transformuoja tradicinę socialinę sąveiką, bet ir keičia kultūrinius, ekonominius ir politinius procesus, vykstančius visuomenėje.

Skaitmeninių tinklų patrauklumas ir ydos

Būtent heterotopijoms būdingi SST bruožai suteikia jiems patrauklumo, įtraukdami jų naudotojus į nesibaigiantį informacijos ir komunikacijos srautą, iš kurio nėra lengva ištrūkti. Jie žavi suteikiamomis bemaž neribotomis galimybėmis susisiekti, bendrauti, socializuotis, užmegzti asmeninius bei profesinius tinklus, palaikyti glaudų ryšį su toli esančiais artimais žmonėmis,

surasti bendraminčių visame pasaulyje, stebėti socialinę įvairovę – ir visa tai daryti pagal savo individualų poreikį, sau tinkamu metu, naudojant pačiam priimtinas raiškos priemones. Tačiau kiekvienas heterotopinis SST aspektas, toks patrauklus naudotojui, yra ir savotiška apgaulė, idealaus pasaulio iliuzija, kai už tariamai vertybiškai neutralaus DI technologijų veikimo slypi sudėtingomis analitinėmis operacijomis ir mašininiu mokymusi grindžiami algoritmai (rekomendavimo, personalizavimo, natūralios kalbos apdorojimo, vaizdų atpažinimo, kontaktų tinklo, elgsenos ir nuotakų analizės, turinio generavimo bei moderavimo ir kiti), neretai tik pagilinantys visuomenėje gajus stereotipus ir egzistuojančias diskriminacijos bei socialinės atskirties ašis.

Galima išskirti bent keletą svarbių aspektų, keliančių daugiausia problemų individualios raiškos laisvei ir skatinančių galias socialines įtampas, kurie nemaža dalimi susiję su DI technologijų veikimu tinkle, galiausiai kylant klausimui, ar tai, ką laikome žmogiškos sąveikos terpe, iš tiesų yra kuriama ir konstruojama vien žmonių tarpusavio sąveikų. Kalbant apie individualią saviraišką, naudotojo profilyje pateikiamos informacijos tikslas dažnu atveju yra kurti, formuoti ir keisti žmogaus suvokimą apie save bei kitus. Čia žmogus įgauna galimybę sąmoningai modeliuoti savo asmens pristatymą savo skaitmeniniam ratui, pateikiamą informaciją norimai redaguoti, sugretinti, paryškinti. DI įrankiai padeda mažesnėmis pastangomis ir laiko sąnaudomis kurti patrauklų, profesionaliai atrodantį turinį tinkle, pavyzdžiui, per nuotraukų tobulinimą, įrašų papildymą medijos efektais,

tekstų redagavimo pasiūlymus ir panašiai. Kitaip tariant, per profilyje pateikiamą informaciją tampa įmanomas pageidaujamos tapatybės įkūnijimas¹², o tai neišvengiamai kelia tapatybės raiškos skaitmeniniuose tinkluose autentiškumo ir manipuliavimo klausimą. Jį aptariant naudinga pasitelkti M. Foucault aprašytą veidrodžio kaip „vietos be vietos“ metaforą. Veidrodyje žmogus mato save ten, kur jo iš tiesų nėra, todėl M. Foucault netgi tiesiogiai jį pavadina virtualia erdve: „Veidrodis veikia kaip heterotopija ta prasme, kad tą akimirką, kai žiūriu į save stiklę, štai čia mano užimamą plotą jis paverčia visiškai realiu, sujungtu su visa jį supančia erdve, ir kartu visiškai nerealiu, nes tam, kad būtų jausmingai suvoktas, jis turi pereiti per virtualų tašką, esantį štai ten“¹³. Veidrodžio metafora puikiai atskleidžia ir tai, kaip SST naudotojai apgalvotai pateikia pageidaujamus savo asmenybės aspektus įsivaizduojamai auditorijai. Dėl veidrodžio suteikiamo tiesioginio vaizdinio grįžtamąjo ryšio aktyvuojamas žmogaus savęs suvokimas ir savirefleksija¹⁴, todėl prieš jį stovėdamas žmogus neretai apžiūri save įvairiais rakursais, pakoreguoja stovėseną, prie aplinkybių priderina veido išraišką, sutvarko plaukus, aprangą. Labai panašiai

SST naudotojo profilis yra savotiškas jo atspindys veidrodyje – kita erdvė, kuri nėra fizinė tikrovė, nors su ja ir susijusi. Tai medijos papildyta tikrovė, kurioje matomas vaizdas ryškesnis, o tinkamai parinktas žiūros kampas, spalvų filtrai, garso takelis, jausmaženkliai ar foninio vaizdo efektai manipuliuoja emocijomis ir stiprina pageidaujamą išpūdį auditorijai.

Prieš veidrodį stovinčio žmogaus savęs atpažinimo ir vertinimo procesas bei pripažinimo malonumas čia įgauna dar daugiau naujų dimensijų. Žiūrėdamas į savo veidrodinį atspindį žmogus su juo tapatinasi, tačiau jį stebinti auditorija – kiti tinklo naudotojai – dažniausiai lieka už jo tiesioginio regėjimo lauko ribų: jis turi tik įsivaizduojamą auditoriją, tačiau kaip tik ši daro įtaką, jam kuriant savęs pristatymą. Visa tai kuria heterotopijos patirtį, medijai kaip veidrodžiui įsiterpiančią tarp SST naudotojo ir kitų jo tinklo narių ir taip nutrinant ribą tarp tikro ir įsivaizduojamo, autentiško ir suklustoto.

Su savęs pristatymu ir vertinimu skaitmeniniuose tinkluose glaudžiai susijusi problema kyla iš socialinio palyginimo efekto: žmonės vertina savo socialinę ir asmeninę vertę, lygindami save su kitais matomais pavyzdžiais¹⁵, ir čia SST turi intensyvinantį poveikį, nes nuolatinis kitų žmonių privataus gyvenimo akimirų, kuriomis dalijamasi viešai (todėl dažnai tai yra išskirtiniai, kulminaciniai gyvenimo momentai), stebėjimas gali turėti įtakos žmogaus paties savęs ir savo elgesio suvokimui, o tai gali neigiamai veikti jo

12 Papacharissi, Zizi. The Presentation of Self in Virtual life: Characteristics of Personal Home Pages. *Journalism & Mass Communication Quarterly*, t. 79, nr. 3, 2002. Marwick, Alice E.; boyd, danah. I Tweet Honestly, I Tweet Passionately: Twitter Users, Context Collapse, and the Imagined Audience. *New Media & Society*, t. 13, nr. 1, 2011. Zhao, Xuan ir kiti, ten pat, 2013.

13 Foucault, Michel, ten pat, 2017 [1967], p. 154.

14 Duval, Shelley; Wicklund, Robert A. Effects of Objective Self-awareness on Attribution of Causality. *Journal of Experimental Social Psychology*, 1973, t. 9, nr. 1.

15 Festinger, Leon. A Theory of Social Comparison Processes. *Human Relations*, t. 7, nr. 2, 1954.

savigarbą, pasitenkinimą savo gyvenimu ir psichikos sveikatą¹⁶. Šias grėsmes stiprina tai, kad SST nėra bendruomeniškumo idilė su išimtinai teigiamomis žmonių elgesio išraiškomis – bendradarbiavimu, palaikymu, draugyste, intymumu; čia ne mažiau intensyviai nei realiaame gyvenime reiškiamas ir kritika, konkurencija, dominavimas, atstūmimas, panieka, neapykanta, pavydas, patyčios, ką dar padrąsina anoniminė skaitmeninės terpės prigimtis¹⁷. Kita vertus, SST naudojimas gali teikti pasitenkinimą dėl sulaukiamo dėmesio, palaikymo ir skatinimo iš aplinkos, kas savo ruožtu gali skatinti psichologinės priklausomybės mechanizmus¹⁸ ar skatinti narcisistinių asmenybių raišką¹⁹.

Bene didžiausią nerimą visuomenėje kelia daugeliui heterotopijų būdingas ribos tarp viešosios ir privačios erdvės neaiškumas²⁰. SST naudotojų profiliuose patei-

kiama daugiau ar mažiau detali asmeninė informacija, kontaktų (*draugų*) ratas, tuo tarsi implikuojant, kad ne privatumas, o atvirumas čia yra vertybė. Viešos ir privačios erdvės samplaika lemia elgesio normų neapibrėžtumą, neretai naudotojams tapantį spąstais su skaudžiais padariniais. Ir nors šių tinklų naudotojai gali būti įsitikinę, kad griežti privatumo nustatymai gali apsaugoti jų profilius nuo nepageidaujamo stebėjimo, visiškai saugumas yra neįmanomas, nekalbant jau apie tai, kad yra mažai galimybių kontroliuoti kitų naudotojų skelbiamą su savo asmeniu susijusią informaciją²¹. Visgi šis apgaulingas saugumo jausmas lemia, jog žmonės nepaiso ar nureikšmina galimas privatumo pažeidimo grėsmes ir netaiko tų pačių savo elgesio ir raiškos kontrolės principų, kokius taikytų ne skaitmeninėje erdvėje²². Visa tai veikia privatumo suvokimą ir praktikas, persikeliančias ir į betarpišką žmonių bendravimą.

Kitas probleminis įtinklinto socioumo aspektas kyla iš SST naudotojų įkeliamos informacijos akumuliacijos. Šie duomenys kaupiami kitaip nei tradicinėse žmonių bendravimo aplinkose: naudotojų įrašai rikiuojami chronologine tvarka, jie yra gana tvarūs, tinkami paieškai ir kopijavi-

16 Vogel, Erin A.; Rose, Jason P.; Okdie, Bradley M.; Eckles, Kathryn; Franz, Brittany. Who compares and despairs? The effect of social comparison orientation on social media use and its outcomes. *Personality and Individual Differences*, 2015, t. 86. Verduyn, Philippe; Gugushvili, Nino; Massar, K., Täht, Karlijn; Kross, Ethan. Social comparison on social networking sites. *Current Opinion in Psychology*, 2020, t. 36.

17 Castaño-Pulgarín, Sergio Andrés; Suárez-Betancur, Natalia; Vega, Luz Magnolia Tilano; López, Harvey Mauricio Herrera. Internet, social media and online hate speech. Systematic review. *Aggression and violent behavior*, 2021, t. 58, 101608.

18 Kuss, Daria J.; Griffiths, Mark D. Social Networking Sites and Addiction: Ten Lessons Learned. *International Journal of Environmental Research and Public Health*, 2017, t. 14, nr. 3.

19 McCain, Jessica L.; Campbell, W. Keith. Narcissism and social media use: A meta-analytic review. *Psychology of Popular Media Culture*, 2018, t. 7, nr. 3.

20 De Cauter, Lieven; Dehaene, Michiel. The space

of play: Towards a general theory of heterotopia. *Heterotopia and the City: Public space in a postcivil society*, sud. M. Dehaene, L. De Cauter. New York: Routledge, 2008.

21 Acquisti, Alessandro; Brandimarte, Laura; Loewenstein, George. Secrets and Likes: The Drive for Privacy and the Difficulty of Achieving It in the Digital Age. *Journal of Consumer Psychology*, 2020, t. 30, nr. 4.

22 Gerber, Nina; Gerber, Paul; Volkamer, Melanie. Explaining the privacy paradox: A systematic review of literature investigating privacy attitude and behavior. *Computers & Security*, 2018, t. 77.

mui. Viena vertus, tai susiję su piktavališko kitų naudotojų elgesio grėsmėmis, kai iš užmaršties prikelta bei iš konteksto ištraukta informacija panaudojama prieš pirminę šių duomenų pateikimo intenciją ir žmogaus valią, galimai peradresuojant ją auditorijoms, kurioms ji nebuvo skirta. Kita vertus, čia pasireiškia ir į SST veiklą glaudžiai integruotų DI technologijų veikimas – jos periodiškai siunčia priminimus apie reikšmingiausius (o tai dažniausiai reiškia daugiausia kitų tinklo narių reakcijų sulaukusius) praeities įrašus, taip perkurdamos naudotojų prisiminimus, vienus prikeldamos iš praeities, aktualizuojamos, kitiems sukurdamos naujus kontekstus. Taip žmonės praranda savo prisiminimų kontrolę, perleisdami ją besielėms technologijoms²³.

Rimtų problemų kelia ir tai, kad DI algoritmai analizuoja tinklo narių demografinius duomenis, elgseną, nuotaikas, pomėgius ir sąveikas, kad suprastų jų įsitraukimo į tinklą modelius ir sukurtų personalizuotus turinio srautus, pavyzdžiui, teikiant prioritetą tam tikriems įrašams ar rekomenduojant straipsnius, neproporcingai pastiprinant naudotojo pažiūras atitinkančio turinio pateikimą, reklamuojant prekes ir paslaugas, užtikrinant naudotojų įsitraukimą palaikančią pozityvaus ir neigatyvaus turinio proporciją, ar netgi pasiūlant naujus *draugus*. Visa tai daroma siekiant tarsi nekalto SST naudotojų patirties gerinimo ar platformos saugumo užtikrinimo tikslo, o iš tiesų – įsitraukimo didinimo, nes

tinklo naudotojai labiau įsitraukia į turinį, kuris atitinka jų interesus ir psichologinius poreikius. Toks „personalizuoto“ turinio parinkimas mažina galimybę pažinti kitokius požiūrius ir į juos įsiklausyti, ribojant kritinės refleksijos lauką. Taip skirtingose skaitmeninėse terpėse kuriamos alternatyvios realybės, vadinamosios *aido kameros*²⁴, didinant socialinio susiskaldymo rizikas ir sąlygojant ne tiek toleranciją kitoniskumui kiek vertybinę visuomenės poliarizaciją²⁵.

Taigi DI veikimas skaitmeniniuose tinkluose kelia iššūkių ne tik individualiame, bet ir pilietinės visuomenės lygmenyje. Kaip būdinga daugeliui heterotopijų, SST kuria geresnės, tobulesnės erdvės iliuziją – įvairovę aukštinančioje visuomenėje jie gali pasirodyti kaip ideali žodžio ir raiškos laisvės arena. Tai dinamiška daugybės naudotojų bendrai kuriama socialinė erdvė, todėl sudaranti demokratijos ir nuomonių pliuralizmo išpūdį, dažnai užmirštant ar ignoruojant už komunikacijos procesų slypintį DI veikimą, kuris pasmerkia ištis laisvos žmogiškosios raiškos viltį. Viena vertus, DI neturi kritinės refleksijos, negėba atskirti žinojimo ir nuomonės, todėl jo veikimas kliaujasi labiausiai paplitusiais, dominuojančiais, dažniausiai duomenyse pasitaikančiais naratyvais. Kita vertus, DI veikimas susijęs su naudotojų sukurto turinio analize ir visuomenėje vyraujan-

23 Hajek, Andrea; Lohmeier, Christine; Pentzold, Christian (sud.). *Memory in a Mediated World: Remembrance and Reconstruction*. Hampshire: Palgrave Macmillan, 2016.

24 Cinelli, Matteo; De Francisci Morales, Gianmarco; Galeazzi, Alessandro; Quattrociocchi, Walter; Starnini, Michelle. The echo chamber effect on social media. *Proceedings of the National Academy of Sciences*, 2021, t. 118, nr. 9.

25 Kubin, Emily; von Sikorski, Christian. The role of (social) media in political polarization: a systematic review. *Annals of the International Communication Association*, 2021, t. 45, nr. 3.

čios nuomonės ir nuotaikų vertinimu, kas suteikia galimybę į jas reaguoti, siekiant formuoti socialinius naratyvus: nustačius, kokią informaciją skleisti ar suteikti jai prioritetą, o kokią – nureikšminti, gali būti kuriamas svarbumo ar nesvarbumo įspūdis ir taip formuojama viešoji nuomonė bei politinis angažuotumas²⁶. Maža to, kadangi DI mokymo duomenys yra cenzūruojami, aptinkant ir pašalinant netinkamą turinį (o tai jau savaime implikuoja vertybinio neutralumo problemą), DI moderavimo sistemos gali nenumatyti atspindėti šiuose duomenyse esantį šališkumą. Visa tai lemia, kad tam tikros socialinės grupės ar vertybinės nuostatos ir požiūriai gali būti traktuojami neteisingai ir perdėtai cenzūruojami, o tai reiškia visuomenėje egzistuojančių išankstinių nuostatų ir diskriminacijos reprodukciją²⁷. Toks technologinis determinizmas ir algoritminės viešosios nuomonės formavimasis kelia didelių iššūkių demokratijos raidai skaitmeniniame amžiuje, nes tik sąlytis su priešingomis nuomonėmis ir diskusijos gali skatinti demokratiją grindžiantį refleksyvų politinį mąstymą.

Čia aprėpiama tik maža dalis DI įsivyravimo žmogiškosiose sąveikose problematikos lauko, susijusi pirmiausia su SST varotojų patirtinių lygmeniu (tarpasmenine komunikacija, asmens tapatybės raiška) ir

socialinės įvairovės reprezentavimu. Tačiau ši kritinė analizė atskleidžia, kad daugelį patraukiančios ir įtraukiančios heterotopinės SST savybės kelia rimtų iššūkių, susijusių su autentiškumu, privatumu ir etišku asmens duomenų naudojimu, informacijos srautų kontroliavimu ir tendencingu viešosios nuomonės formavimu. Žmogiškąją veiklą tinkluose moderuojantys DI algoritmai perkonstruoja šią socialinę terpę taip, kad jos funkcionavimą vis labiau ima kontroliuoti nematomi manipuliatyvūs algoritmai. Dar nėra pakankamo mokslinio supratimo apie tai, kaip generuojami DI algoritmų sprendimai, ir kokias socialines, kultūrines, politines ir ekonomines pasekmes tai lemia²⁸, nekalbant jau apie tai, kad pačių SST naudotojų išmanymas šioje srityje yra labai ribotas²⁹. Tai sukuria daugybę iššūkių, susijusių su algoritmų skaidrumo ir sąžiningumo užtikrinimu, atsakomybių apibrėžimu, etišku ir socialiai atsakingu žmogaus ir DI sąveikavimu, o jiems išspręsti reikalingi išsamūs tarpdisciplininiai tyrimai, kurie užtikrintų pažangų tolimesnį DI vystymąsi.

Apibendrinimas

Heterotopijos nėra pastovios ar universalios – kiekviena kultūra ir epocha kuria savo heterotopijas³⁰, remdamasi savo kultūrinėmis, socialinėmis ir politinėmis

26 de Vivo, Isabella. *Towards an Algorithmic Public Opinion? New Journalism(s) in Theory and Practices Learning from Digital Transformations*, sud. R. Andò, Roma: Sapienza Università Editrice, 2023.

27 Hoffmann, Anna Lauren. Where fairness fails: data, algorithms, and the limits of antidiscrimination discourse. *Information, Communication & Society*, 2019, t. 22, nr. 7. D'Ignazio, Catherine; Klein, Lauren F. *Data Feminism*. London: The MIT Press, 2020.

28 Pasquale, Frank. *The Black Box Society: The Secret Algorithms That Control Money and Information*. Cambridge: Harvard University Press, 2015.

29 Gran, Anne-Britt; Booth, Peter; Bucher, Taina. To be or not to be algorithm aware: a question of a new digital divide? *Information, Communication & Society*, 2021, t. 24, nr. 12.

30 Foucault, Michel, ten pat, 2017 [1967], p. 155.

vertybėmis. Geriausias to pavyzdys XXI amžiuje yra skaitmeniniai socialiniai tinklai – liminali erdvė, transformuojanti įprastas socialines struktūras, hierarchijas, tarpasmeninės komunikacijos normas. Jie ne tik įsiterpia į fizinę socialinę erdvę, bet ir kuria kokybiškai naują socialinės patirties lygmenį: SST keičia įprastus žmonių bendravimo būdus, nureikšmindami komunikacijos laiko ir vietos plotmes ir įsiterpdami tarp naudotojo ir kitų bendruomenės narių, sukurdami alternatyvias, savotiškai simuluotas socialines erdves. Per nuolatinį naudojimą ir institucinę integraciją SST yra normalizuojami ir kultūriškai legitimuojami. Šiuos procesus visų pirma įgalino technologinė pažanga, leidusi užtikrinti nuolatinį ryšį skaitmeniniame tinkle, tačiau įtinklinto socio susikūrimas tokiu mastu, kokį stebime dabar, jau yra ne tik technologinis, bet ir kultūrinis reiškinys, apimantis skaitmeninių bendruomenių raidą, tapatybės kūrimo ir išraiškos aspektus. Taip skaitmeninių tinklų heterotopija praranda savo funkciją būti „išskirtine“ vieta ir tampa integruota į kasdienį gyvenimą kaip nuolatinė ir lygiavertė realybės dalis.

Nors SST sukurti siekiant atkartoti ir skatinti žmogiškąją komunikaciją bei socialinę sąveiką, jų veikimas tik iš dalies atspindi žmonių bendravimo pobūdį ir dinamiką: į žmonių sąveiką skaitmeniniuose tinkluose tarsi neužčiuosis, tačiau vis didesniu mastu įsiterpia DI, suasmenindamas patirtį, padėdamas kurti turinį, palengvindamas socialinę sąveiką ir automatizuodamas daugelį procesų. Taip SST veikimo žmogiškumas tampa ribotas, nes DI algoritmai analizuoja ir interpretuoja

vartotojų elgseną pagal grynai kiekybinius duomenis – paspaudimus, komentarus, patiktukus ir kitus interaktyvumo rodiklius. Jie gali numatyti vartotojų veiksmus pagal ankstesnę elgseną, bet neturi empatijos ir nesugeba suvokti sudėtingų emocijų niuansų taip, kaip tai geba žmogus, jie nepajėgūs spręsti keblių moralinių ir etinių problemų ar įvertinti konteksto daugiasprausmiškumo. Į skaitmenines interakcijas įsiterpiančios DI, heterotopinės socialinių tinklų veikimas pereina į naują kokybinį lygmenį, kuriame abipusiai priklausomai sąveikauja žmogiškasis ir nežmogiškasis veikimas: algoritmai keičiasi mokydami iš žmogaus elgesio ir kuriamų duomenų, o žmogaus elgesys prisitaiko prie algoritmų rezultatų pokyčių, taip kuriantis naujiems socialiniams reiškiniams.

Sunku prognozuoti tolimesnius SST vystymosi scenarijus, jų įtaką visuomenės struktūrų ir kultūros raidai. Tačiau galima numanyti, kad didžiausi laukiantys iššūkiai yra susiję su tradicinių bendravimo modelių ir sąveikos tarp žmonių kaita, poveikiu socialinei sanglaudai ir individualiai bei bendruomeninei tapatybei. SST ir juos vis labiau valdantis DI gali skatinti žmonių bendrumo ir tarpusavio ryšių stiprinimą, tačiau gali manipuliuoti socialiniais procesais ir deformuoti tikrovės suvokimą arba didinti skirtinguose informaciniuose laukuose esančių žmonių atskirtį bei susipriešinimą. Ne mažiau svarbus ir kitas žmogiškosios komunikacijos įtinklinimo aspektas – tiesioginiam žmonių bendravimui skirtu laiko ir dėmesio mažėjimas (be kita ko, pasitelkiant DI valdomus pokalbių robotus ar virtualius asistentus), kas gali turėti neigiamos įtakos socialiniams įgūdžiams ir emocijoms

ryšiams. Ir kas gi nutiks, jei į skaitmeninę erdvę pasinėręs žmogus vieną dieną pamirš iš jos išeiti? Juk heterotopija pagal patį savo

apibrėžimą turėtų būti epizodiškai aplankoma perėjimo, tranzito vieta, o ne nuolatinės buvimo vietos adresas.

Literatūra

- Acquisti, Alessandro; Brandimarte, Laura; Loewenstein, George. Secrets and Likes: The Drive for Privacy and the Difficulty of Achieving It in the Digital Age. *Journal of Consumer Psychology*, 2020, t. 30, nr. 4, p. 736–758.
- Boyd, Danaj. Social Network Sites as Networked Publics: Affordances, Dynamics, and Implications. *A Networked Self: Identity, Community and Culture on Social Network Sites*, sud. Z. Papacharissi. New York: Routledge, 2011, p. 39–58.
- Castaño-Pulgarín, Sergio Andrés; Suárez-Betancur, Natalia; Vega, Luz Magnolia Tilano; López, Harvey Mauricio Herrera. Internet, social media and online hate speech. Systematic review. *Aggression and violent behavior*, 2021, t. 58, 101608.
- Castells, Manuel. *The Rise of the Network Society*. Oxford: Wiley-Blackwell, 2010.
- Cinelli, Matteo; De Francisci Morales, Gianmarco; Galeazzi, Alessandro; Quattrociocchi, Walter; Starnini, Michelle. The echo chamber effect on social media. *Proceedings of the National Academy of Sciences*, 2021, t. 118, nr. 9, e2023301118.
- De Cauter, Lieven; Dehaene, Michiel. The space of play: Towards a general theory of heterotopia. *Heterotopia and the City: Public space in a postcivil society*, sud. M. Dehaene, L. De Cauter. New York: Routledge, 2008, p. 87–102.
- Dehaene, Michiel; De Cauter, Lieven. Heterotopia in a postcivil society. *Heterotopia and the City: Public space in a postcivil society*, sud. M. Dehaene, L. De Cauter. New York: Routledge, 2008, p. 3–9.
- de Vivo, Isabella. Towards an Algorithmic Public Opinion? *New Journalism(s) in Theory and Practices Learning from Digital Transformations*, sud. R. Andò, Roma: Sapienza Università Editrice, 2023, p. 63–93.
- D'Ignazio, Catherine; Klein, Lauren F. *Data Feminism*. London: The MIT Press, 2020.
- Duval, Shelley; Wicklund, Robert A. Effects of Objective Self-awareness on Attribution of Causality. *Journal of Experimental Social Psychology*, 1973, t. 9, nr. 1, p. 17–31.
- Festinger, Leon. A Theory of Social Comparison Processes. *Human Relations*, t. 7, nr. 2, 1954, p. 117–140.
- Foucault, Michel. Kito-niškos erdvės. *Athena: filosofijos studijos / Galia, diskursas ir subjektas: Michelio Foucault mąstymo paradigma*, nr. 12, 2017 [1967], p. 151–159.
- Gerber, Nina; Gerber, Paul; Volkamer, Melanie. Explaining the privacy paradox: A systematic review of literature investigating privacy attitude and behavior. *Computers & Security*, 2018, t. 77, p. 226–261.
- Gran, Anne-Britt; Booth, Peter; Bucher, Taina. To be or not to be algorithm aware: a question of a new digital divide? *Information, Communication & Society*, 2021, t. 24, nr. 12, p. 1779–1796.
- Hajek, Andrea; Lohmeier, Christine; Pentzold, Christian (sud.). *Memory in a Mediated World: Remembrance and Reconstruction*. Hampshire: Palgrave Macmillan, 2016, p. 284.
- Hoffmann, Anna Lauren. Where fairness fails: data, algorithms, and the limits of antidiscrimination discourse. *Information, Communication & Society*, 2019, t. 22, nr. 7, p. 900–915.
- Hogan, Bernie. The Presentation of Self in the Age of Social Media: Distinguishing Performances and Exhibitions Online. *Bulletin of Science, Technology & Society*, t. 30, nr. 6, 2010, p. 377–386.
- Kubin, Emily; von Sikorski, Christian. The role of (social) media in political polarization: a systematic review. *Annals of the International Communication Association*, 2021, t. 45, nr. 3, p. 188–206.
- Kuss, Daria J.; Griffiths, Mark D. Social Networking Sites and Addiction: Ten Lessons Learned. *International Journal of Environmental Research and Public Health*, 2017, t. 14, nr. 3, 311.
- Lee, Kate Sangwon; Wei, Huaxin. Social Media as Heterotopia: Applying Foucault's Concept of Heterotopia to Analyze Interventions in Social Media as a Networked Public. *Archives of Design Research*, t. 33, nr. 2, 2020, p. 5–17.
- Marwick, Alice E.; Boyd, Danah. I Tweet Honestly, I Tweet Passionately: Twitter Users, Context Collapse, and the Imagined Audience. *New Media & Society*, t. 13, nr. 1, 2011, p. 114–133.

- McCain, Jessica L.; Campbell, W. Keith. Narcissism and social media use: A meta-analytic review. *Psychology of Popular Media Culture*, 2018, t. 7, nr. 3, 308–327.
- Meta Investor Relations. *Meta Reports Fourth Quarter and Full Year 2023 Results*, 2024.
- Prieiga per internetą: https://s21.q4cdn.com/399680738/files/doc_financials/2023/q4/Meta-12-31-2023-Exhibit-99-1-FINAL.pdf
- Papacharissi, Zizi. The Presentation of Self in Virtual life: Characteristics of Personal Home Pages. *Journalism & Mass Communication Quarterly*, t. 79, nr. 3, 2002, p. 643–660.
- Pasquale, Frank. *The Black Box Society: The Secret Algorithms That Control Money and Information*. Cambridge: Harvard University Press, 2015.
- Rymarczuk, Robin; Derksen, Maarten. Different spaces: Exploring Facebook as heterotopia. *First Monday*, 2014, t. 19, nr. 6, p. 1–11.
- Statista. *Most popular social networks worldwide as of April 2024, by number of monthly active users*, 2024. Prieiga per internetą: <https://www.statista.com/statistics/272014/global-social-networks-ranked-by-number-of-users/>
- van der Merwe, David. The metaverse as virtual heterotopia. *3rd world conference on research in social sciences*, 2021. Vienna.
- Verduyn, Philippe; Gushvili, Nino; Massar, K.; Täht, Karlijn; Kross, Ethan. Social comparison on social networking sites. *Current Opinion in Psychology*, 2020, t. 36, p. 32–37.
- Vogel, Erin A.; Rose, Jason P.; Okdie, Bradley M.; Eckles, Kathryn; Franz, Brittany. Who compares and despairs? The effect of social comparison orientation on social media use and its outcomes. *Personality and Individual Differences*, 2015, t. 86, p. 249–256.
- Zaman, Tabassum. Face-book: utopia, dystopia or heterotopia. *BRAC University Journal*, Special Issue(01), 2010, p. 170–179.
- Zhao, Xuan; Salehi, Niloufar; Naranjit, Salehi; Alwaalan, Sara; Voids, Stephen; Cosley, Dan. The many faces of Facebook: Experiencing social media as performance, exhibition, and personal archive. *Proceedings of the SIGCHI Conference on Human Factors in Computing Systems*, 2013, p. 1–10.